

KO'P NUQTA, TIRE, QAVS VA QO'SHTIRNOQNING DISKURSIV-PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya kafedrası o'qituvchisi

Shoniyozova Gulshoda Baxromovna

Shoniyozovagulshoda@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek yozma nutqida ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoqning diskursiv-pragmatik funksiyalari tahlil qilinadi. Tinish belgilarining an'anaviy sintaktik vazifalari bilan bir qatorda, ularning kommunikativ niyatni ifodalash, emotsional holatni yetkazish, pauza va ikkilanishni ko'rsatish, muallif munosabatini bildirish, qo'shimcha izoh berish, kinoya va baholash ma'nolarini shakllantirishdagi imkoniyatlari yoritiladi. Tadqiqotda badiiy, publitsistik va internet diskursidan olingan tipik misollar asosida ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoqning pragmatik yuklamasi tahlil qilinadi. Ko'p nuqtaning tugallanmagan fikr, sukut, ikkilanish va yashirin ma'noni; tirening keskinlik, qarama-qarshilik, izohlash va dialogik dinamizmni; qavsning qo'shimcha axborot, muallif izohi va subyektiv munosabatni; qo'shtirnoqning iqtibos, nominativ ajratish, kinoya va baholash funksiyalarini amalga oshirishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijasida mazkur tinish belgilarini faqat grafik-sintaktik birliklar sifatida emas, balki diskursni tashkil etuvchi faol pragmatik vositalar sifatida o'rganish zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: punktuatsiya, ko'p nuqta, tire, qavs, qo'shtirnoq, diskurs, pragmatika, kommunikativ funksiya, nutq akti, kinoya, emotsional-ekspressivlik.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются дискурсивно-прагматические функции многоточия, тире, скобок и кавычек в современном узбекском письменном языке. Анализируются не только их традиционные синтаксические функции, но и возможности выражения коммуникативного намерения, эмоционального состояния, паузы, сомнения, незавершённости мысли, авторской оценки, иронии и дополнительной информации. На материале художественного, публицистического и интернет-дискурса выявляются особенности прагматического функционирования указанных знаков препинания. Установлено, что многоточие способно передавать недосказанность, молчание, сомнение и скрытый смысл; тире — резкую смену интонации, противопоставление, пояснение и динамику диалога; скобки — дополнительную информацию и авторский комментарий; кавычки — цитирование, дистанцирование, иронию и оценочность. Делается вывод о необходимости изучения данных знаков препинания не только как графико-синтаксических единиц, но и как активных прагматических средств организации дискурса.

Ключевые слова: пунктуация, многоточие, тире, скобки, кавычки, дискурс, прагматика, коммуникативная функция, речевой акт, ирония, эмоциональная выразительность.

ABSTRACT

This article examines the discursive and pragmatic functions of ellipsis, dash, parentheses and quotation marks in contemporary Uzbek written discourse. Along with their traditional syntactic functions, particular attention is paid to their ability to express communicative intention, emotional states, hesitation, incompleteness, authorial evaluation, irony and additional information. Based on examples characteristic of literary, journalistic and online discourse, the pragmatic potential of the four punctuation marks is analyzed. The study demonstrates that ellipsis may express hesitation, silence,

unfinished thought and implicit meaning; the dash may signal interruption, contrast, explanation and a sudden change in communicative direction; parentheses may introduce additional information and authorial comments; while quotation marks may express quotation, distancing, irony and evaluative meaning. The findings support the view that punctuation marks should be studied not only as graphic and syntactic devices but also as active pragmatic instruments for organizing discourse and guiding interpretation.

Keywords: punctuation, ellipsis, dash, parentheses, quotation marks, discourse, pragmatics, communicative function, speech act, irony, emotional expressiveness.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda yozma nutqni faqat grammatik va sintaktik birliklar tizimi sifatida emas, balki muayyan kommunikativ maqsadga yo'naltirilgan diskurs sifatida o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Bunday yondashuvda tinish belgilarining vazifasi ham kengroq talqin qilinadi. Chunki yozma muloqotda og'zaki nutqqa xos ohang, pauza, urg'u, sukut, hissiy munosabat va kommunikativ niyatni to'liq ifodalash imkoniyati mavjud emas. Tinish belgilari esa mazkur unsurlarning grafik ifodasini ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbek punktuatsiyasi tizimida ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoq alohida funksional imkoniyatlarga ega. An'anaviy punktuatsiya nazariyasida ular, avvalo, gap qurilishi, sintaktik munosabat va matnning grammatik tuzilishini belgilovchi vositalar sifatida izohlanadi. Biroq zamonaviy matn va diskurs tahlili ushbu belgilar muallifning kommunikativ strategiyasi, baholash munosabati, emotsional holati va adresatga ta'sir ko'rsatish usulini ham ifodalashini ko'rsatmoqda.

Puntuatsiyaning kommunikativ va pragmatik xususiyatlari o'zbek tilshunosligida ham tadqiq etilmoqda. Xususan, G. B. Shoniyazovanning nutq aktlari nazariyasi nuqtayi nazaridan olib borgan tadqiqotida tinish belgilarining

lokutsion, illokutsion va perlokutsion aktlarni ifodalash hamda talqin qilishdagi o'rnini ko'rsatib berilgan.

Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlarda o'zbek internet diskursida ko'p nuqtaning ikkilanish va tugallanmagan fikrni, noodatiy yoki takroriy tinish belgilarining esa emotsional intensivlikni ifodalashi qayd etilgan.

Shu nuqtayi nazardan, ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoqning diskursiv-pragmatik funksiyalarini alohida tadqiq etish dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqotning **maqsadi** — zamonaviy o'zbek yozma nutqida ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoqning diskursiv-pragmatik imkoniyatlarini aniqlash va ularning kommunikativ mazmun shakllanishidagi o'rnini ko'rsatish.

Tadqiqotning **vazifalari** quyidagilardan iborat:

- ko'p nuqtaning pragmatik funksiyalarini aniqlash;
- tirening diskursiv vazifalarini tahlil qilish;
- qavsning mualliflik izohi va qo'shimcha axborot berishdagi rolini ko'rsatish;
- qo'shtirnoqning iqtibos, kinoya va baholash funksiyalarini aniqlash;
- mazkur belgilar orqali muallif va adresat o'rtasidagi kommunikativ munosabatni tahlil qilish.

MATERIALLAR VA USULLAR

Tadqiqot materiali sifatida o'zbek badiiy, publitsistik hamda zamonaviy internet yozishmalariga xos matn birliklari olindi. Tahlil jarayonida **tavsifiy, kontekstual, qiyosiy, pragmatik va diskursiv tahlil** usullaridan foydalanildi.

Tadqiqotda tinish belgilarining funksiyasi uch asosiy bosqichda ko'rib chiqildi:

grafik shakl → kontekstual vazifa → pragmatik ma'no.

1-jadval.

Tinish belgisi	Asosiy funksiyasi	Diskursiv-pragmatik mazmun	
Ko'p nuqta (...)	Fikrning tugallanmaganligini bildiradi	Ikkilanish, sukut, yashirin ma'no, hayajon	
Tire (—)	Sintaktik qismlarni ajratadi	Keskinlik, qarama-qarshilik, ta'kid, drammatizm	
Qavs ()	Qo'shimcha ma'lumotni ajratadi	Muallif izohi, subyektiv baho, chekinish	
Qo'shtirnoq (« »)	Iqtibosni ajratadi	Kinoya, distansiyalash, baholash, sitatalilik	

Mazkur tasnif tinish belgilarining faqat formal vazifasini emas, balki ularning matn mazmunini shakllantirishdagi ishtirokini ham ko'rsatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Ko'p nuqtaning diskursiv-pragmatik funksiyalari

Ko'p nuqta (...) o'zbek yozma nutqida eng katta pragmatik imkoniyatga ega belgilaridan biridir. Uning asosiy vazifalaridan biri fikrning tugallanmaganligini ko'rsatish bo'lsa-da, kontekstga qarab u turli kommunikativ ma'nolarni ifodalashi mumkin.

Masalan:

Men sizga aytmqchi edimki...

Bu gapda ko'p nuqta fikrning grammatik jihatdan emas, balki **psixologik-kommunikativ jihatdan to'xtatilganini** ko'rsatadi.

Yoki:

Xo'p... o'zingiz bilasiz.

Mazkur holatda ko'p nuqta ikkilanish, norozilik yoki suhbatdosh fikriga majburan rozi bo'lish ma'nosini yuzaga chiqaradi.

Yana:

U buni bilardi...

Bu yerda ko'p nuqta adresatni gapda bevosita aytilmagan mazmunni anglashga undaydi.

Demak, ko‘p nuqta **implicit**, ya’ni yashirin mazmunni shakllantiruvchi vosita sifatida ham xizmat qiladi. Internet diskursida ham uning ikkilanish, noaniqlik va tugallanmagan fikrni ifodalashdagi roli qayd etilgan.

Ko'p nuqtaning asosiy pragmatik funksiyalarini quyidagicha tasniflash mumkin:

1. **ikkilanish funksiyasi;**
2. **sukut funksiyasi;**
3. **fikrni ataylab tugatmaslik funksiyasi;**
4. **yashirin ma'noni yuzaga chiqarish funksiyasi;**
5. **emotsional zo'riqishni ifodalash funksiyasi;**
6. **adresatni mustaqil xulosa chiqarishga undash funksiyasi.**

Shunday qilib, ko‘p nuqta yozuvchi tomonidan aytilmagan mazmunni adresatga “topshirish” vositasiga aylanadi.

2. Tirening diskursiv-pragmatik funksiyalari

Tire (—) o‘zbek punktuatsiyasida sintaktik va mantiqiy munosabatlarni ifodalash bilan birga, matnga dinamiklik va dramatism beruvchi vosita sifatida ham faol qo‘llanadi.

Masalan:

U keladi — lekin kech.

Tire qarama-qarshilikni kuchaytiradi.

Men bir narsani tushundim — u meni aldagan ekan.

Bu holatda tire ikkinchi qismning **izohlovchi va natijaviy** xususiyatini ta’kidlaydi.

Badiiy dialogda esa tire nutqning keskin almashishini ko'rsatadi:

— Siz buni qildingizmi?

— Men emas — u!

Ikkinchi gapdagi tire **inkor va qarama-qarshilikni kuchaytiruvchi pragmatik vosita** sifatida namoyon bo'ladi.

Tire ayrim holatlarda kutilmagan burilish yoki kommunikativ yo'nalishning o'zgarishini ham ifodalashi mumkin:

Men uni kutdim — ammo u kelmadi.

Bu yerda tire adresatning kutishi mumkin bo'lgan mantiqiy davomni keyingi mazmun bilan qarama-qarshi qo'yadi.

Demak, tirening pragmatik funksiyalari:

- **qarama-qarshilikni kuchaytirish;**
- **mantiqiy urg'u berish;**
- **izohlash;**
- **xulosa chiqarish;**
- **dialogik keskinlik yaratish;**
- **kutilmagan mazmuniy burilishni ko'rsatish.**

Tinish belgilarining bunday stilistik imkoniyatlari ayniqsa badiiy matnda yaqqol namoyon bo'lib, tire keskin ohang yoki dramatik ta'sir yaratishi mumkin.

3. Qavsning diskursiv-pragmatik funksiyalari

Qavs () boshqa tinish belgilaridan farqli ravishda matnning asosiy kommunikativ oqimidan nisbatan chekinib, qo'shimcha ma'lumotni berishga xizmat qiladi.

Masalan:

U bugun Toshkentga keldi (aslida kecha kelishi kerak edi).

Qavs ichidagi qism asosiy xabarning mazmunini izohlaydi, biroq muallif uni asosiy kommunikativ oqimga teng darajada qo'ymaydi.

Badiiy matnda qavs muallifning subyektiv munosabatini ham ifodalashi mumkin:

U juda bilimdon edi (hech bo'lmaganda, o'zini shunday deb hisoblardi).

Bu yerda qavs ichidagi izoh **kinoyaviy-baholovchi pragmatik ma'noni** yuzaga keltirmoqda.

Qavsning asosiy pragmatik vazifalari:

- qo'shimcha axborot berish;
- muallif izohini kiritish;
- asosiy fikrdan vaqtincha chekinish;
- subyektiv baholash;
- kinoyani ifodalash;
- adresatga qo'shimcha interpretatsion yo'nalish berish.

Shu jihatdan qavsni faqat "qo'shimcha ma'lumotni ajratuvchi belgi" sifatida talqin qilish uning diskursiv imkoniyatlarini to'liq ochib bermaydi.

4. Qo'shtirnoqning diskursiv-pragmatik funksiyalari

Qo'shtirnoq (« ») o'zbek yozma nutqida, avvalo, ko'chirma gap, iqtibos, asar nomi va shartli nomlarni ajratish uchun qo'llanadi. Biroq uning diskursiv imkoniyatlari bundan ancha keng.

Masalan:

U o'zini "mutaxassis" deb hisoblaydi.

Bu gapda qo'shtirnoq "**mutaxassis**" so'ziga muallifning shubhali yoki kinoyaviy munosabatini bildiradi.

Oddiy shakl:

U mutaxassis.

Qo'shtirnoqli shakl:

U "mutaxassis".

Ikkinchi variantda so'zning lug'aviy ma'nosi o'zgarmagan bo'lsa-da, muallifning unga munosabati o'zgaradi. Demak, qo'shtirnoq **baholovchi pragmatik marker** vazifasini bajaradi.

Yana bir misol:

Uning "yordami" tufayli ishimiz yanada qiyinlashdi.

Bu yerda “yordami” so‘zi qo‘shirnoqqa olinishi uning real mazmuniga shubha yoki kinoya mavjudligini ko‘rsatadi.

Qo‘shirnoqning pragmatik funksiyalari quyidagilardan iborat:

1. **iqtiboslash;**
2. **boshqa shaxs fikridan distansiyalanish;**
3. **kinoya;**
4. **shubha;**
5. **baholash;**
6. **so‘zning noodatiy yoki ko‘chma qo‘llanishini ko‘rsatish;**
7. **muayyan nominatsiyaga alohida kommunikativ urg‘u berish.**

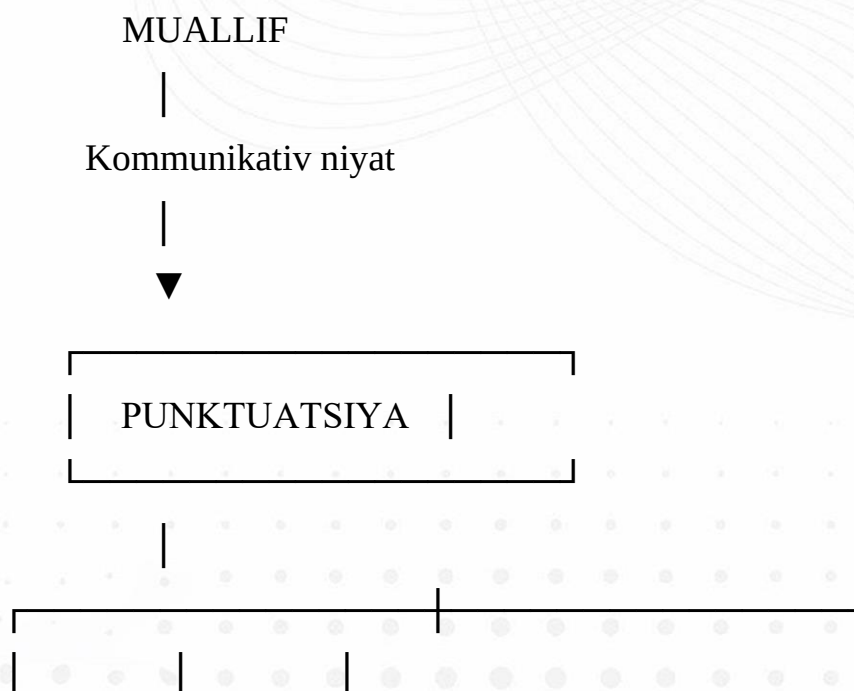
O‘zbek punktuatsiyasi me‘yorlarida ham qo‘shirnoqning ko‘chirma gap va boshqa nutq birliklarini ajratishdagi funksiyalari aniq belgilangan.

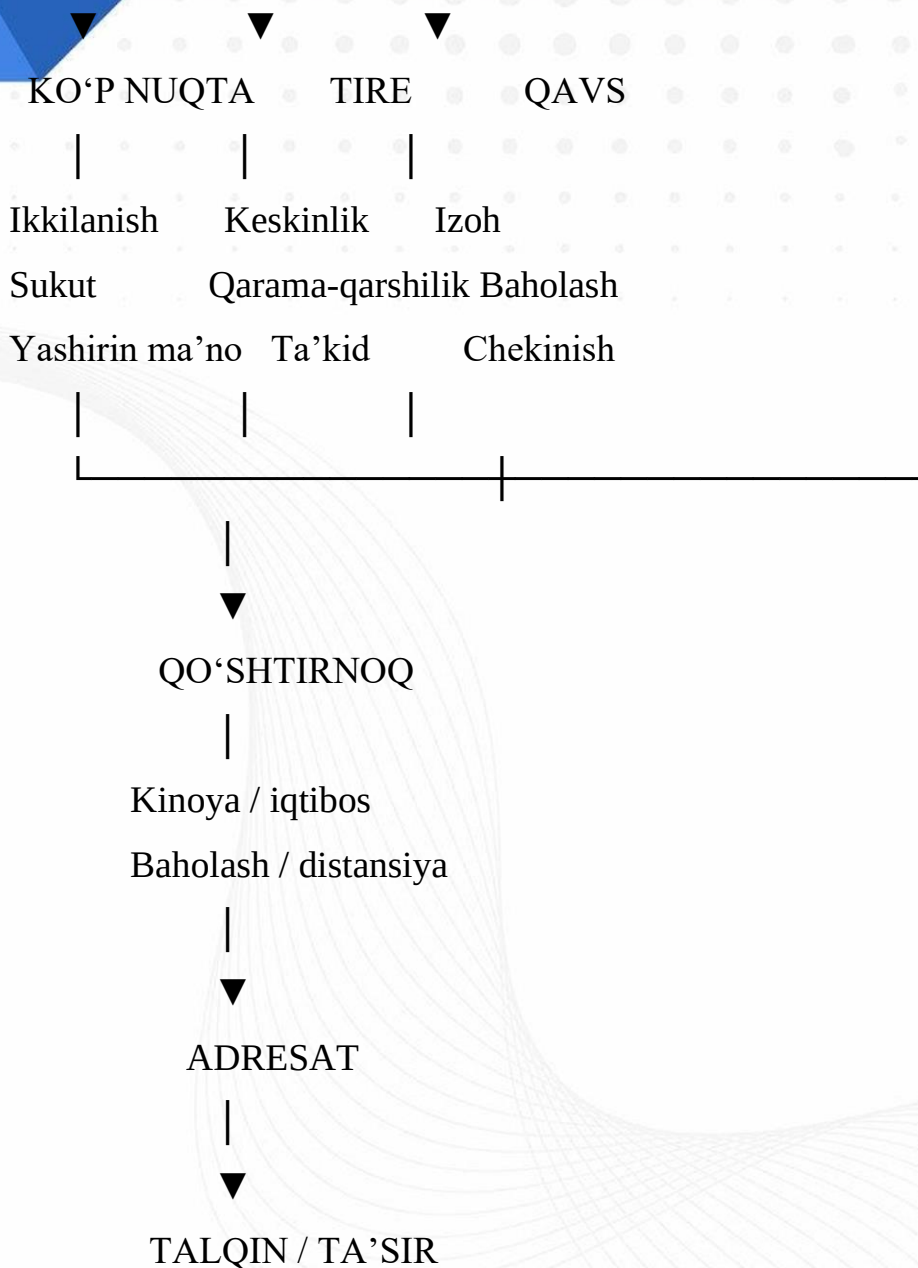
5. Tinish belgilarining diskursni tashkil etishdagi o‘rni

Tadqiqot natijalari ko‘p nuqta, tire, qavs va qo‘shirnoqning alohida-alohida emas, balki **yagona diskursiv tizim** doirasida ham faoliyat ko‘rsatishini ko‘rsatdi.

1-chizma

Ko‘p nuqta, tire, qavs va qo‘shirnoqning diskursiv-pragmatik modeli

Ushbu modeldan ko‘rinadiki, punktuatsiya muallifning kommunikativ niyatini grafik shaklda kodlaydi, adresat esa mazkur belgilar yordamida matnning yashirin, emotsional va baholovchi qatlamlarini dekodlaydi.

Shu ma’noda, tinish belgilarini **“muallif → matn → adresat”** kommunikativ tizimining faol elementi sifatida baholash mumkin.

6. Internet diskursida punktuatsiyaning pragmatik transformatsiyasi

Raqamli kommunikatsiya rivojlanishi bilan tinish belgilarining funksional imkoniyatlari yanada kengaymoqda. Ijtimoiy tarmoqlar,

messenjerlar va elektron yozishmalarda foydalanuvchilar standart punktuatsiya qoidalaridan tashqari, belgilarni o'zining individual kommunikativ niyatini ifodalash uchun ham qo'llamoqda.

Masalan:

Mayli.

va

Mayli...

bir xil leksik birlikdan tashkil topgan bo'lsa-da, pragmatik jihatdan bir xil emas.

Birinchi variant qat'iy va neytral javob sifatida qabul qilinishi mumkin. Ikkinchi variant esa ikkilanish, norozilik, hafalik yoki suhbatni davom ettirishga istaksizlikni anglatishi mumkin.

Shuningdek:

Sen keldingmi?

va

Sen keldingmi???

variantlarida so'roq mazmuni saqlanadi, biroq ikkinchi shaklda emotsional intensivlik kuchayadi.

Demak, raqamli diskursda punktuatsiya **grafik prosodiya** vazifasini ham bajarmoqda. Foydalanuvchi og'zaki nutqda intonatsiya va ovoz temбри orqali ifodalaydigan munosabatini yozma muloqotda ko'pincha tinish belgilariga yuklaydi.

Bu holat zamonaviy o'zbek yozma nutqida punktuatsiyaning kommunikativ transformatsiyasini ko'rsatuvchi muhim hodisadir.

Shunday qilib, tinish belgilarining formal shakli o'zgarmagan holda, ularning **kontekstual-pragmatik yuklamasi** o'zgarishi mumkin.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoq zamonaviy o'zbek yozma nutqida faqat sintaktik yoki grafik

vazifani bajaruvchi belgilar emas, balki kommunikativ ma'no va diskursiv strategiyani shakllantiruvchi faol pragmatik vositalardir.

Tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. **Ko'p nuqta** fikrning tugallanmaganligi bilan bir qatorda ikkilanish, sukut, emotsional zo'riqish, yashirin ma'no va adresatni mustaqil xulosa chiqarishga undash funksiyalarini bajaradi.
2. **Tire** sintaktik munosabatlarni ifodalash bilan birga qarama-qarshilik, ta'kid, keskinlik, izohlash, kutilmagan burilish va dialogik dinamizmni kuchaytiradi.
3. **Qavs** qo'shimcha axborotni ajratishdan tashqari, muallifning subyektiv munosabati, izohi, bahosi va ayrim holatlarda kinoyasini ifodalash imkonini beradi.
4. **Qo'shtirnoq** iqtibos va shartli nomlarni ajratish bilan birga kinoya, shubha, baholash, distansiyalash va so'zning noodatiy ma'noda qo'llanganini ko'rsatish vazifasini ham bajaradi.
5. Internet diskursida mazkur tinish belgilarining pragmatik imkoniyatlari yanada faollashmoqda. Ayniqsa, ko'p nuqta va takroriy punktuatsion shakllar yozma muloqotda og'zaki nutq intonatsiyasi va emotsional holatining grafik ekvivalenti sifatida ishlatilmoqda.
6. Tinish belgilarining pragmatik funksiyasini to'liq anglash uchun ularni faqat gap doirasida emas, **matn va diskurs darajasida** o'rganish maqsadga muvofiq.

Shunday qilib, zamonaviy o'zbek tilida punktuatsiya tizimini tadqiq etishda **sintaksis – semantika – pragmatika – diskurs** munosabatlarini kompleks tarzda hisobga olish zarur. Ko'p nuqta, tire, qavs va qo'shtirnoqning diskursiv-pragmatik imkoniyatlarini o'rganish esa yozma nutqning yashirin kommunikativ mexanizmlarini aniqlash, matn talqinini chuqurlashtirish va o'zbek punktuatsiyasining funksional imkoniyatlarini yanada to'liq ochib berishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin, J. L. **How to Do Things with Words**. Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. Searle, J. R. **Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language**. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. Levinson, S. C. **Pragmatics**. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
4. Mey, J. L. **Pragmatics: An Introduction**. Oxford: Blackwell, 2001.
5. Van Dijk, T. A. **Discourse and Context: A Sociocognitive Approach**. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
6. Bahridinova, B. **Zamonaviy o'zbek punktuatsiyasi asoslari**. Toshkent: Akademnashr, 2015.
7. Shoniyozova, G. B. **Nutq aktlari nazariyasida punktuatsiyaning roli**. Analysis of Modern Science and Innovation, Vol. 1, No. 9, 2025, 185–188-betlar.
8. Shoniyozova, G. B. **Tinish belgilariga kognitiv-pragmatik yondashuv**. International Journal of Science, 2025.
9. Mamatova, M. **O'zbek tilida tinish belgilari (Punktuatsiya)**. Eurasian Journal of Academic Research, 2022.
10. **O'zbek tili punktuatsiyasining asosiy qoidalari**.
11. **Punctuation Marks as Stylistic and Syntactic Devices in English and Uzbek Literary Texts**. American Journal of Philological Sciences.